

Utolsó esély

A Lex Apponyi a Tisza István-féle magyar–román közzeledési kísérlet tükrében

A magyar politikus és a román nemzetiségi vezetők közötti egyre inkább elmérgesedő viszony egyik XX. század eleji eredménye a „Lex Apponyi” néven ismertté vált 1907. évi népiskolai törvény. A Magyar Királyság más nemzetiségeinek körében is¹ hatalmas felháborodást kiváltó törvény születése előtt, közben és után is alig akadt olyan meghatározó magyar politikus, aki a korszak „magyar szupremáciára” vonatkozó elvét félretéve tudta volna értelmezni a nemzetiségi s – értelemszerűen – a magyar–román-kérdést.² Ilyen – ebben a tekintetben is – kivételes politikus volt Tisza István.³ A románokkal való egyezkedésre

KÖÖ ARTÚR (1987) történész, a Magyarságkutató Intézet segédmunkatársa, a Benkő István Református Gimnázium történelemtanára. Kutatási területe: a XIX–XX. századi román–magyar kapcsolatok. Megjelent kötete: *Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz* (Underground Kiadó, 2014).

- 1 Meggyőződésünk, hogy a „Lex Apponyi” kapcsán megvalósult erdélyi román–német (szász) összefogás az előszobája volt annak az együttműködésnek, amely azt eredményezte, hogy 1918 végén a szászok vezetőit rá lehetett bírni arra, hogy támogassák – s ha nem, lehetőség szerint ne ellenezzék – Erdély Romániával való egyesülését.
- 2 Pölöskei Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, 2014, Éghajlat Könyvkiadó, 175.
- 3 Far Sándor tanulmányában a következőképpen fogalmaz: „A századforduló utáni években kortársai közül elsőként Tisza István ismerte fel az Osztrák–Magyar Monarchia létét alapjában veszélyeztető külső és belső erők egyesített támadásra való készülődését.” Far Sándor: Román nemzetiségi oktatási törekvések a dualizmus korában. In *Educatio*, 1993, II. évf., 2. sz., 277.
Az „erdélyi helyzetet” legjobban ismerők sem értettek egyet Tiszával. Bethlen István személyes levelében a következőket írja barátjának: „Nagyon jól tudod, hogy nem tartozom azok közé, akik a politikai ellentéteket beleviszik a privát életbe, sőt ellenkezőleg két kézzel ragadok meg minden alkalmat arra, hogy olyan kérdésekben, amelyekben egyetértek, más párton lévőkkel közreműködjek, és őket abban, amit helyeslek, támogassam. Áll ez elsősorban minden olyan kérdésre, amely Erdélyt érdekli, ahol legjobban szeretném, ha minden pártpolitikát ki lehetne kapcsolni. Ezeknek dacára kötelességemnek tartom, nehogy félreértés forogjon fönn, mielőtt találkoznánk veled közölni, hogy a román kérdésben tanúsított magatartásodat leghatározottabban helytelenítem, a kérdéseknek paktumszerű, vagy ha neked jobban tetszik, megbeszélések és kimagyarázások útján való kezelését legnagyobb mértékben elítélem, és épp ezért ezen akció eredményeivel szemben a szabad kezet magamnak fenntartom.” Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltár (a továbbiakban MREZSL), Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 22. tétel, 1-2. fólió.

Tiszát több olyan probléma is sarkallta, amelynek megoldása a Magyar Királyság szempontjából „létkérdésnek” tűnt. Hogy csak néhány példát említsünk: külpolitikailag a háborúra készülő Európa közepén a Monarchia egységessége alapfeltétele volt a remélt későbbi győzelemnek, belpolitikai szempontból pedig Erdélynek az országtestben megtartását – úgy tűnt – a románság „lecsendesítésével” lehet elérni.⁴

Mindezek arra kényszerítették Tiszát, hogy belássa: a jogfosztó intézkedésekkel inkább olajat önt a tűzre.⁵ Komoly szemléletváltás volt ez Tisza 1904-es álláspontjához képest. Akkor ugyanis az asszimiláció támogatójaként kultuszminiszterén keresztül tervezte a népiskolai törvény módosítását, s mindezek a törvényjavaslatok – bár nem fogadták el őket – a koalíciós kormány kultuszminiszterének, Apponyi Albertnek mintául szolgáltak a „Lex Apponyi” megalkotásához.⁶ Tisza István pártjával együtt nemzetiségi politikájának középpontjába a román kérdést helyezte, és ez prioritást élvezett más nemzetiség problémáival szemben.⁷ Az 1910-es választási győzelem után – igaz, ekkor még

Pedig Tisza és Bethlen helyzetmegítélése a világháború előtt lényegében megegyezett. Bethlen kiindulópontja is az volt, hogy az erdélyi román nemzetiség végső és igazi célja – bármit is állítsanak – Erdély és Románia egyesítése. Igaz, ellentétben Tiszával, Bethlen szerint minden engedmény, amit a románok kapnak, csak azt fogja szolgálni, hogy nőjön az az erő, amit majd – ha eljön az ideje – a magyarok ellen tudnak fordítani. Lásd Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest, 1999, Osiris, 81.

4 Az 1912–1913-ban lezajlott Balkán-háborúk ugyancsak nagy szerepet játszottak abban, hogy Tisza „kénytelen” volt asztalhoz ülni a román nemzetiséget képviselővel. A konfliktus végkimenetele a Román Királyságot addigi történelme során – igaz, „fiatal” államalakulatról van szó – soha nem tapasztalt „helyzetbe” sodorta. Románia szerepének növekedése az európai politikában Tiszát „lépéskényszerbe” hozta. Továbbá a magyar politikus felismerte azt, hogy az „agg Ferenc József halálát követően Ferenc Ferdinánd lelkes támogatásra lel majd a magyarok ellen a koalíciós kormányzat által feldühített nemzetiségekben, ha nem tudja ezt engedményekkel megelőzni és ellensúlyozni”. Ifj. Bertényi Iván: A gyűlölt Tisza István. In *Kommentár*, 2011, 5. sz., 19. Hogy félelme nem volt alaptalan, azt jól mutatják az aradi *Românul* című erdélyi lapban, Ferenc Ferdinánd meggyilkolása kapcsán megjelent írás sorai: „Ferenc Ferdinánd főherceg halála nem csupán napjaink egy kivételes, markáns politikusának halálát jelenti, hanem egy nagy politikai programét is.” *Românul*, 1914. július 2/15. nr. 143, 4. arcticolul: Ce-a pierdut Austro-Ungaria. *A Román*, 1914. július 2/15. 143. sz., 4. Mit vesztett Ausztria-Magyarország című cikk.

5 Pölöskei 2014, 176.

6 *Far* 1993, 274–275.

Tisza István 1910-ben még a Román Nemzeti Párt feloszlását követelte. Uo. 277.

7 1915 szeptemberében Ghyczy határrendőrségi tanácsos a magyar miniszterelnök nevében tárgyalásra hívta a szlovák nemzetiségi vezetőket, mely hír hallatán báró Kürthy Lajos főispánnak küldött levelében Tisza utasítást adott arra, hogy a szlovákok képviselőinek adják tudtára, visszaéltek nevével, és „közeledési vágy” a magyar kormány részéről nincs. Ugyanakkor, ha ők „alkalmasnak látják az időt” a tárgyalásra, abban az esetben „jöjjenek”. Lásd: MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/4. doboz, 16. csomó, 12. tétel, 1. fólió; Uo. 9. tétel, 1. fólió; 10. tétel, 1. fólió. A román kérdés rendezésére ösztönözte az ország miniszterelnökét Németország románbarát politikája is. Lásd Pölöskei 2014, 176.

nem miniszterelnökként – felhívásban kérte a román főpapságot a közeledésben való „partnerségre”.⁸ Ifj. Zichy János gróf kultuszminiszterként felszólította a tanfelügyelőket arra, hogy „kezeljék enyhén a magyar tanítási nyelv érvényesülésére kiadott rendelkezéseket, s legyenek különösen előzékenyek a román egyházi és iskolai hatóságokkal szemben,⁹ Székely Ferenc igazságügy-miniszter pedig arra utasította az ügyészeket, hogy ne szorgalmazzák a román izgatási pereket.¹⁰

Az a tény, hogy a Nemzeti Munkapárti kormány románokkal történő meg egyezési szándékának első lépése az Apponyi-féle törvények „előzékeny” be tartatása volt, jól mutatja azt, hogy mennyire kényes pont volt a román–magyar viszonyt illetően az 1907-ben született oktatási törvény. Ez a tény továbbá lehetőséget kínál arra, hogy az ettől kezdődő és az I. világháború kezdetéig húzódó egyeztetéseken keresztül megvizsgálhassuk: hajlandó volt-e a magyar kormány a „Lex Apponyi” kritizált paragrafusainak a módosítására. Abban az esetben, ha igen, bizonyítékot nyerhetünk arra, hogy a román nemzetiségi vezetők az iskolákon keresztül történő magyarosítás problémájával kapcsolatosan nem a megoldás lehetőségét keresték, hanem a konfliktus állandó „életben tartására” törekedtek, ezzel erősítve Európa országaiban az Osztrák–Magyar Monarchiáról kialakított elítélő véleményt (lásd „népek börtöne”).

Vagy az történt, hogy hajlandó volt ugyan a magyar kormány az 1907-es népiskolai törvény módosítására, s tett is ebbe az irányba mutató intézkedéseket, de a közigazgatás alapvető területi egységének, a vármegyéknek a vezetői és a tanfelügyelők nem tettek túl sokat annak érdekében, hogy a nemzetiségek „érezzenek” valamit mindebből?

Abban az esetben, ha ez így volt, akkor érthető: lehetetlenné vált az, hogy a román nemzetiség vezetői egy kicsit is higgyenek az Apponyi-féle iskolai

Far Sándor szerint Tisza azért is kezdett inkább a román nemzetiséggel tárgyalást, mert könnyebbnek tűnt velük megegyezni, mint a „pánszláv agitációtól elválaszthatatlan és elszigetelhetetlen szerb nacionalistákkal”. Lásd Far 1993, 277.

- 8 Hogy mennyire megváltozott a világ néhány évtized alatt, azt jól mutatja az, hogy míg a XIX. század második felében feltételezhetően jó helyen „kopogtatott” volna Tisza a szóban forgó kérdések megoldásának érdekében az egyházi vezetőknél, a XX. század első évtizede után a magyar kormány közeledési szándékáról értesülve Brătianu román miniszterelnök azt tanácsolta, hogy a megbeszéléseket a magyar kormány – a sikeres végkimenetel érdekében – inkább a Román Nemzeti Párttal folytassa le. Lásd HHStA. 174 PA Interna. Korrespondenz mit Zivilbehörden (Ungarn). Hivatkozva Pölöskei 2014, 176.

Kormányra lépését követően Tisza az azelőtti román közeledését szigorúan magánjellegűnek minősítette, igaz megjegyezte: „az akkori miniszterelnök úrnak (Lukács László – K. A.), nem megbízásából talán, de tudtával és helyeslésével vettem fel a személyes eszmecserék fonalát a román nemzetiségi párt egyes vezető férfiival”. Dr. Albrecht Ferenc: Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához. Lugos, 1933, Husvéth és Hoffer Könyvnyomdája, 36.

9 Pölöskei 2014, 177.

10 *Pesti Napló*, 1910. október 21., LXI. évf., 250. sz., 4.

törvény elfogadhatóvá formálásában, és így elképzelhető, hogy csak az idő hűzésára törekedtek. Az alábbiakban ezt szem előtt tartva vizsgáljuk a magyar kormányt képviselő Tisza István és a román nemzetiséget képviselő egyháziak és világiak közötti levélváltásokat, levéltári dokumentumokat.

A tárgyalások első évei

Tisza István Brătianu javaslatára ellenére – igaz, a Román Nemzeti Párttal is felvette a kapcsolatot – mindvégig hitt abban, hogy a román egyházi vezetők segítségével lehetnek abban, hogy tervét megvalósítsa. 1910 júniusában Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökkel folytatott megbeszélését követően Tisza Ioan Mețianu görögkeleti egyházi vezetőt bízta meg azzal, hogy a román egyházi és politikai vezetőkkel egyeztetve tolmácsolja a románság főbb kéréseit, elvárásait. Mețianu levélben tájékoztatta Tiszát arról, hogy minden román „vezérférfiban” megvan „a hajlam és erős elhatározás egy őszinte, tartós békeviszony létesítésére”, így abban az esetben, ha a románság problémáit hajlandók a magyar államférfiak orvosolni, „az egész hazai románság egy oly politikai táborba lesz egyesíthető, mely felhagyva az eddigi grávéminális¹¹ politikával, nyíltan és őszintén a békés együttlét és együttműködés szükségét hirdetné és jövőben politikai működését úgy irányítaná, amint azt a közösen vallott és elérni óhajtott cél szükségessé teszi”.¹²

1910. szeptember 12-én Ioan Mețianu görögkeleti nagyszzebeni érsek-metropolita előterjesztés formájában próbálta összefoglalni mindazokat a sérelmeket, amelyek orvoslásra szorulnak a közeljövőben annak érdekében, hogy „egy békés viszony és együttműködés” lehetővé váljon.¹³ Mețianu szerint a Magyar Királyság román nemzetiségű állampolgárai nem ellenzik a magyar nyelvnek hivatalos államnyelvkénti tanítását minden népiskolában, és nem ellenzik a „helyes” állami felügyeletet, valamint az ellenőrzést ezen intézmények felett, ugyanakkor az a véleményük, hogy mindegyik népiskola a tanulók anyanyelvén adja át az új ismereteket. Ragaszkodtak ahhoz, hogy az egyházi felekezetek, községek és magánszemélyek jogosultak legyenek iskolák létesítésére és fenntartására, és erről törvény szülessen.¹⁴ A görögkeleti egyházi vezető álláspontja szerint az 1907. évi XXVII. t. c. 2. §-ának harmadik, negyedik és ötödik bekezdését, valamint a 18–29. §-okat és a 33. §-t hatályon kívül kell helyezni, ugyanis sértik az iskolafenntartók jogait, és az államnyelv tanítása terén teljesíthetetlen elvárásokat támasztanak, aminek következtében „az általános nép-

11 Gravamen (több.: gravamina): panasz, sérelem latinul.

12 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/4. doboz, 14. csomó, 1. tétel, 1. fólió.

13 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/4. doboz, 14. csomó, 2. tétel, 1. fólió.

14 Az 1868. évi 44. t. c. elvileg ezt biztosította.

művelést helyenként teljesen lehetetlenné teszik”.¹⁵ Fontosnak tartották a görögkeleti egyház román hívei, hogy a közigazgatási bizottságok és a királyi tanfelügyelők utasítást kapjanak azzal kapcsolatban, hogy az 1907. évi XXVII. t. c. végrehajtásánál járjanak el „előzékenyen és méltányosan”.¹⁶ Ioan Mețianu előterjesztése szerint a románság elvárja, hogy a románok lakta vidékeken felállított állami középiskolákban román nyelv és irodalom tanszékek létesüljenek, amelyekben az alkalmazott tanárok – akik csak román nemzetiségűek lehetnek – véglegesítve lesznek, még hozzá olyan fizetéssel, mint tanártársaik. A követelések között szerepelt három román tannyelvű gimnázium felállítása Erdélyben, a magyarországi részekben és a Bánátban, mindez állami pénzen.¹⁷ Mindaddig, amíg ez meg nem valósul, a románság anyagi segítséget várt el a magyar kormánytól a brádi román görögkeleti gimnázium nyolc osztályra való bővítéséhez. A II. rész 16. pontja kérte, hogy az állami ösztöndíjak „egy arányos része adassék román tanítóknak, különösen pedig a katonai ösztöndíjakból ötven, a külföldi tanulmányi és hazai szépművészeti ösztöndíjakból pedig három adassék román ifjoknak”.¹⁸ Szerepelt még a követelések között egy külön ügyosztály felállítása a minisztériumban, amely a román egyházi és közoktatási ügyeket intézte volna, továbbá igényt támasztottak „legalább” egy osztálytanácsosi pozícióra a miniszterelnökségen belül, mely pozíciót csak olyan ember tölthette volna be, aki „népének bizalmát bírja, és kinek hivatalos kötelességévé tétetnék a magas kormányt a román vonatkozó ügyekben alaposan és

15 Uo. 4-5. fólió.

A törvénycikk 2. §-ának Mețianu által megjelölt bekezdése a községi és felekezeti iskolák tanítóinak és segédtanítóinak illetményeiről rendelkezett. A 19. § a nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban (akár részesültek állami segélyben, akár nem) tantervben előírt módon kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását célként kitűzve, hogy a nem magyar anyanyelvű gyerekek „a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatai[kal]t magyarul élőszóval és írásban érthetően” ki tudják fejezni. Láthatjuk, hogy a görögkeleti egyház vezetője által leírtak ellentmondásosak. Előterjesztésének elején azt állította, a románság nem ellenezte a magyar nyelv oktatását, ugyanakkor munkájának későbbi részében azt írta, hívei ragaszkodnak az államnyelv oktatását lehetővé tevő paragrafus azonnali felfüggesztéséhez. A 20. § a nem magyar tanítási nyelvű iskolákban dolgozó alapfizetés- és korpótlék-kiegészítésben részesülő tanítókkal szembeni elvárásokat tartalmazta, míg a 21. § a tanítók kinevezéséről rendelkezt az intézményekben, melyek 200 koronát meghaladó államsegélyben részesültek. A 22-29. §-ok a fegyelmi vétségekkel kapcsolatosan, valamint a fegyelmi vétséget elkövető tanító helyére kihelyezendő pedagógus személyéről intézkedtek. A 33. § az elemi népiskolákban használt hivatalos dokumentumok nyelvét és milyenségét határozta meg.

16 Minden valószínűséggel a fentiekben már említett év végi kultuszminiszteri utasításban szerepe volt Mețianu ezen észrevételének, mint ahogyan Miha román nagybirtokos 1910 szeptemberében Tiszához küldött memorandumának, melyet a román főpappal és a különböző irányzatokhoz tartozó politikusokkal folytatott megbeszélései alapján készített. MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/4. doboz, 14. csomó, 2. tétel, 5. fólió; Pölöskei 2014, 177.

17 Az 1868: 44. t. c. alapján jogosnak mondható kérés.

18 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/4. doboz, 14. csomó, 2. tétel, 5. fólió.

felelősségteljesen informálni”.¹⁹ A román egyházi vezető összefoglalójának végén kérte a „kényszerasszimilációs törekvések” kategóriájába tartozó névmagyarosítások leállítását, és a „folyamatban lévő politikai perek” beszüntetését.²⁰

Arra vonatkozóan, hogy Mețianu munkájával kormányzati szinten foglalkoztak, bizonyíték az is, hogy az eredeti levél ezen problémákat érintő pontjainál (20., 21. pont) kézzel írottan olvashatjuk: „mik ezek?”, „hol történik?”.²¹ A tárgyalások 1910-től kezdődően évekig zajlottak, s az alábbiakban részletesen vizsgáljuk ezeket, kiemelve itt egy 1915. évi esetet. Bár végig hittek abban Tiszáék, hogy a románoknak is érdekükben áll a vélt vagy valós problémák (pl. az oktatásban jelentkezők) megoldása, s tettek is ennek érdekében engedményeket, 1915 szeptemberében mégis azzal kellett szembesülnie a magyar miniszterelnöknek, hogy a metropoliai konzisztórium újabb és újabb követelésekkel állt elő. Ioan Mețianu érsek-metropolita 1915. szeptember 2-án Tisza Istvánnak írt levelében közli, hogy az 1914. évi április hónap 25. napján (1797/914 eln. szám alatt) kibocsátott intézkedések, valamint az ezt kiegészítő 1915. február 25-én (730/915. eln. szám alatt) napvilágot látott intézkedések²² a hívekre nézve „megnyugtató hatást gyakorolt[ak]”, és ezt a metropoliai konzisztórium mint az egész egyháztartomány legfőbb igazgatási közege „teljes örömmel és egyhangúlag kifejtett elismeréssel” vette tudomásul.²³ Mindezek ellenére – úgy, ahogy a konzisztórium addigi magyar kormányhoz intézett felterjesztései is világossá tették – a görögkeleti egyház álláspontja továbbra is az, hogy „bármely jellegű hazai tanintézetekben tanuló görögkeleti román egyház kebelébe tartozó növendékek hitoktatási és vallásán előadási nyelvének elhatározása, a hazai görögkeleti román egyháznak kizárólagos joga”, és ezen jognál fogva kijelenti, hogy „bármely jellegű tanintézetekben tanuló görögkeleti román hitfelekezeti növendékek

19 Uo. 6. fólió.

20 Uo.

21 A magyar állam névmagyarosításra tett kísérleteiről lásd bővebben: Berecz Ágoston: *Floreas into Virágs: State Regulation of First Names in Dualist Hungary*. *Austrian Hist, Yearbook*, 2016, 47. volume.

Berecz Ágoston: *Floreákból Virágok: A keresztnévek állami szabályozása a dualista Magyarországon*. *Osztirák Történelmi Évkönyv*, 2016, 47. kötet.

22 Mețianu tévesen hivatkozott: az 1797/914. eln. szám alatti rendelet nem április 25-én, hanem 24-én látott napvilágot. A hitoktatás nyelvéről rendelkezett a népoktatási tanintézetekben. Megengedte az állami, a községi, a magánszemélyek és társulások által fenntartott oktatási tanintézetek első hat osztályában, a felső nép- és polgári iskolákban, a tanító- és tanítóképzőkben, valamint az óvóképzőkben a hitoktatás anyanyelven történő oktatását. Utasítást kaptak a tanfelügyelők, hogy panasz esetén tájékoztatniuk kell a kultuszminisztert, aki az egyházi főhatóságokkal egyeztetve intézkedik a panasz orvoslásának érdekében. Lásd Magyarországi Rendeleték Tára, 1914, XLVIII évf. Budapest, nyomtatott a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaságnál, 1399–1400.

Az 1915-ös kiegészítő rendelet a fentieket kiterjesztette az általános és gazdasági ismétlő iskolákra is. Lásd Magyarországi Rendeleték Tára, 1915, XLIX évf. Budapest, nyomtatott a Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaságnál, Budapest, 656–657.

23 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/4. doboz, 16. csomó, 20. tétel, 1. fólió.

hitoktatási és vallástan előadási nyelve csakis az egyház szertartási nyelve, vagyis a román nyelv lehet”.²⁴

Az érsek-metropolita levelére október 12-én előbb Jankovich Béla kultuszminiszter reagált, majd két nappal később Tisza is véleményezte a konzisztórium határozatát. Jankovich szerint a konzisztórium döntését aligha lehet másképpen értelmezni, mint úgy, azt szeretnék, hogy a román görögkeleti egyházhoz tartozó magyar nemzetiségű tanulók is bármelyik tanintézetben román nyelven legyenek kötelesek tanulni a hittant, vagyis rá akarja bírni magyar híveiket, hogy román nyelven tanuljanak.²⁵ A kultuszminiszter szerint nyilván figyelmetlenség lehet az oka annak, hogy „midőn a m. kir. kormány a román nemzetiség iránt gondoskodásának annyi tanújelét adta, a konzisztórium részéről a fenti, nemzetiségi türelmetlenség elvétől áthatott határozat hozassék”.²⁶ Tisza levelében így fogalmaz: „A hazai románsággal való teljes lelki összhang és béke megalapozására irányuló akcióm közepette fájdalmas meglepetés volt rám nézve a metropoliai konzisztóriumnak a vallástanítás nyelvére vonatkozólag szeptember 2-án hozott határozata. Mindenre el voltam készülve, csak arra nem, hogy ilyen választ kapjon a kormány a vallástanítási rendeletről.”²⁷ A miniszterelnök szerint az, hogy magyar tanintézetekben magyar anyanyelvű tanulókat a román nyelv tanulására kényszerítsenek, elképzelhetetlen, de ha engedélyezné is mindezt, olyan felháborodást váltana ki a társadalomban, amely elsöpörné a „békepolitikára” tett kísérleteket. A kormány nevében írja, hogy még „ezen provokáció” után is hajlamosak a konfrontálódás elkerülésére, és kéri az érseket arra, hogy „állítsa meg a görögkeleti román egyházat azon a végzetes úton, amely feltétlen bizonyossággal az állammal való konfliktus-hoz vezet”.²⁸

A közeledési kísérletek második szakasza

1912 végén Tisza és románok tárgyalásai újabb szakaszba léptek. Ekkor Fürstenberg herceg, a Monarchia új bukaresti nagykövete is nagy szerepet vállalt a közeledésben, akárcsak Wickenburg, a közös külügyminisztérium nagy tekintélyű osztályfőnöke, akit hasonló céllal küldtek 1912. november végén Budapestre.²⁹ Ekkor a Román és Magyar Királyság külpolitikai helyzete is azt valószínűsítette, hogy sikeres lehet a megegyezésre tett kísérlet. A Balkánháború ugyanis az Osztrák–Magyar Monarchia presztízsveszteségét ered-

24 Uo.

25 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/4. doboz, 16. csomó, 21. tétel, 1. fólió.

26 Uo.

27 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 17. csomó, 23. tétel, 1. fólió.

28 Uo.

29 Pölöskei 2014, 177.

ményezte³⁰ (ezzel párhuzamosan a szláv népek önállósodásra tett lépései egyre inkább felerősödtek), míg Romániát egyre inkább nyugtalanította az, hogy a balkáni szláv államok orosz segítséget vártak. Brătianu román miniszterelnök diplomáciai óvatosságból a cári kormány barátságát is kereste, ugyanakkor a németek tanácsát megfogadva Fürstenberg herceget arról tájékoztatta, hogy a román-magyar kapcsolatok rendezését szükségesnek tartja.³¹ Tisza István Brătianu kezdeményezése elől nem zárkózott el, s 1912. december 2-án táviratot küldött a Monarchia bukaresti nagykövetének, melyben arra kérte: tájékoztassa a román miniszterelnököt, s egyben kérdezze meg, alkalmasnak tartja-e Mihut a közvetítésre, „vagy az eredményes kivitelezés szempontjából elengedhetetlennek véli-e a magyar kormány és Mihali úr (a Román Nemzeti Párt egyik vezetője volt – K. A.) között a kapcsolat felvételét?”³²

Ekkortól a megegyezésre tett kísérlet egy újabb s mondhatni a legmagasabb szintre lépett. A párbeszéd lényegében a két szomszédos ország vezetői között folyt. Brătianu – tisztában lévén az erdélyi románság körében végbement század eleji politikai szemléletváltozással – Mihali (Mihályi) Teodort ajánlotta tárgyalópartnernek, akit Tisza 1912. december 18-án értesített tárgyalási szándékáról.³³ A későbbi magyar miniszterelnök arra kérte a Román Nemzeti Pártot, hogy dolgozza ki követeléseit, ezt követően a románokat képviselő párt Mihali Teodort, Iuliu Maniut és Valeriu Braniștét jelölte ki a tárgyalások lefolytatására. A három tagból álló küldöttség 1913. január 21-én átadta Tisza Istvánnak 11 pontból álló jegyzékét. Ennek a jegyzéknek az oktatásügyre vonatkozó sorait részletesen meg kell vizsgálnunk.³⁴ A románok pontjai című összeállításnak

30 A Monarchia presztízsveszteségével együtt járt Németország presztízsvesztesége is. Németország diplomatai nyomást gyakoroltak a magyar kormányra a román-magyar ellentét rendezése érdekében, amely útjában állt Berlin Romániával való szövetségének. E német nyomásgyakorlás szerepet játszott abban, hogy Betegh Miklós bizalmas levélben közölt figyelmeztetését (1915 januárjában), amely egy olyan román betörésről szólt, amelyben az erdélyi román intelligencia (természetesen a román tanítók is) segídekni fog, Tisza figyelmen kívül hagyta. Végül Beteghnek kellett a hír hallatán tett, katonai parancsnokságnak küldött jelentése miatt elnézést kérnie. Lásd MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/4. doboz, 16. csomó, 41. tétel, 1–3. fólió; 40. tétel, 1–2. fólió. A „nyomásgyakorlás” ellenére – a korábbi közeledési kísérletek tapasztalatai alapján is – bizalmatlan volt a miniszterelnök Romániával szemben, hiába voltak papíron szövetségesek, s mindezt hangoztatta is német diplomáciai körökben. Lásd MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/4. doboz, 16. csomó, 52. tétel, 1–2. fólió.

31 Pölöskei 2014, 178.

32 Lásd HHStA. Interna 1912–1913. LXIX. Fürstenberg 1912. november 26-ai, továbbá Wickenburg 1912. november 30-ai levele Berchtoldhoz. Hivatkozza Pölöskei 2014, 179.

33 Alexandru Olteanu szerint Tisza számára a román-magyar „alkuldozásokkal” párhuzamosan egy vívódás is elkezdődött, amely arról szólt: „mi az, amit meg lehet adni a hatalom megőrzésének érdekében”. Lásd Alexandru Olteanu: Contele Ștefan Tisza și chestiunea românească. Arad, 1936, Editura Concordia, 24.

Alexandru Olteanu: Gróf Tisza István és a román kérdés. Arad, 1936, Concordia, 24.

34 A hármastól küldött pontjai a vallási, egyházi és iskolai kérdéseken kívül más területeket is érintettek: pl. kérték az anyanyelven történő közigazgatást (6. pont), kérték a tancélokra és

rögtön az 1. pontja azt kérte, hogy a „tanszabadság elvének megfelelően” a román nép a közoktatás minden fokán „a saját nyelvén művelődhessék” mind az állami és községi, mind pedig az alapítványi és felekezeti oktatási intézményekben. Második pontja – többek között – kérte, hogy „biztosíttassék és tartassék tiszteletben úgy egyházi és iskolai, mint alapítványi és belső ügykezelési téren a görögkeleti román egyház autonómiája”.³⁵ Ugyanezen pont követeléseinek közé tartozott, hogy minden feltétel nélkül a magyar állam bocsásson „mindkét román egyház rendelkezésére a többi egyházaknak nyújtott összegekkel arányban álló segílyt” egyházi és iskolai célokra egyaránt.³⁶ A 8. pont kiegészítette a 2. pontban levő kérést, mely szerint az állam anyagi támogatása terjedjen ki a románok által nagyszámban lakott vidékeken román tannyelvű gazdasági, ipari és kereskedelmi tanintézetekre, és a Magyar Királyság „támogassa jóakaratólag a hasontermészetű román intézményeket, valamint a különféle gazdasági törekvéseket”.³⁷

Mint láthatjuk, az 1910-es követelési pontokhoz képest – igaz, amazok leginkább az egyházi vezetőkkel folytatott diskurzusnak számítanak – az 1913-ban benyújtottak sokban különböznek. A Román Nemzeti Párt által összeállított pontok már nem írtak arról, hogy a románság nem ellenzi a magyar nyelvnek mint államnyelvnek a tanítását, s azzal, hogy kérték, hogy iskoláik belső ügyeit egyházaik intézhessék, ezzel megvonták volna az állam felügyeleti és ellenőrzési jogát.³⁸ Megmaradt az anyanyelvi oktatásnak a követelése, ugyanakkor már nemcsak román tanszékek felállítását követelték olyan állami középiskolákban, amelyek románok lakta vidékeken működtek, hanem állami támogatást is kértek román tannyelvű intézmények létrehozására. Mindkét követelés akkora állami támogatást kért a román egyházaknak, mint amilyen nagyságú támogatást más felekezet is kapott, de mindezt úgy, hogy cserébe semmilyen követelése ne legyen az államnak.

Tisza István Mihaliéknak 1913 februárjában válaszolt. Válaszában leírja, hogy a magyar törvények teljes szabadságot biztosítanak a románoknak nép- és középiskolák létrehozására, és őket az állam „tetemes anyagi áldozattal (tanítói

mintagazdaságok létesítésére nem szükséges állami birtokok eladását a vidéken lakó földműveseknek, akár románoknak is (9. pont). Az általános, titkos, egyenlő választójog bevezetéséig olyan intézkedéseket kértek, amely biztosítja a magyar parlamentben azt, hogy a képviselők legalább 1/6 része román legyen (11. pont).

35 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 20. tétel, 1. fólió.

36 Uo.

37 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 20. tétel, 1–2. fólió. A Tisza-iratok között ez a dokumentum kézzel írottan is megtalálható: 44a/5. doboz, 18. csomó, 19. tétel, 1–3. fólió. Itt az első oldal tetején ez olvasható: Nacionalisták (Mihályi Tivadar).

38 Feltételezhetően azért sem tartotta a Román Nemzeti Párt a magyar államnyelv oktatását fontosnak, mert a 6. pont alapján a közigazgatás román vidékeken román nyelvű lenne, a 10. pont alapján ugyanezen vidékeken a közigazgatás és a jog terén is kizárólag olyanokat lehetett volna alkalmazni, akik románul tudnak.

és tanári fizetéskiegészítés) támogatja”.³⁹ A magyar politikus szerint az egyetemi oktatás – mivel államinak és egységesnek kell lennie – nyelve csak a magyar lehet, ugyanakkor a magyar kormány partner abban, hogy az egyetemeken és a középiskolákban „a hazában beszélt nem magyar nyelvek az eddiginél intenzívebben tanítassanak”, és a magyar tannyelvű iskolákba járó nem magyar tanulók anyanyelvükön részesüljenek hitoktatásban.⁴⁰ A románoknak adott válasz 2. pontjában az olvasható, hogy a görögkeleti román egyház törvénybe foglalt autonómiáját tiszteletben kívánja mindenki tartani, s ha eddig az valamilyen módon sérült volna, annak „törvény, igazság és jóakarát alapján való orvoslása nem ütközik nehézségbe”.⁴¹ Ugyanebben a pontban olvashatjuk, hogy a magyar kormány nem zárkózik el ugyanilyen autonómiát biztosítani a görögkatolikus román egyháznak is. A 8. pont szerint a magyar kormány az ország minden részében egyenlő gazdasági támogatást kíván nyújtani, s amennyiben a románok magatartása bizalmatlanságra nem ad okot, hajlandó gazdasági, ipari, kereskedelmi tanintézeteit és közgazdasági törekvéseit más vidékekhez képest nagyobb támogatásban részesíteni. Azzal, hogy világossá tette a válasz azt, hogy a közigazgatás nyelve – az állam egységes jellege és a modern közigazgatás szakszerűsége miatt – a magyar, azzal egyértelművé tette azt is, hogy az államnyelv oktatásának az oktatás minden fokán továbbra is teret szándékozik biztosítani.⁴² Tisza természetét és elképzeléseit ismerve nem meglepő, hogy a román követelések közül többet is elutasított, de mint a fentiekben láttuk, az oktatás terén több engedményre is hajlandó lett volna. Támogatta a román nép- és középiskolák számának gyarapítását s az azoknak nyújtott anyagi támogatás növelését (tanítói és tanári fizetések állami kiegészítését) anélkül, hogy cserébe az állam bármit is követelt volna. Hajlandó lett volna közbenjárni azért, hogy az egyetemeken és középiskolákban az ország nemzetiségeinek nyelveit az eddigieknél nagyobb gonddal tanítsák, és biztosította volna, hogy – bármelyik magyar iskoláról legyen is szó – a nem magyar gyermekek saját anyanyelvükön tanulják a hittant. A „Lex Apponyi” okozta sérelmeket – gondoljunk itt a fegyelmi vétségnek minősített esetek kivizsgálására, a tanfelügyelők túlkapásaira, amelyek a görögkeleti egyház autonómiája megsértésének a kérdését is felvetették – orvosolta volna Tisza, és hasonló autonómiát nyújtott volna a görögkatolikus román egyháznak, mint az ortodoxnak. Gazdasági, ipari és kereskedelmi román iskolákat is hajlandó lett volna a magyar állam nagyobb összeggel támogatni, igaz, ebben az esetben elvárta volna, hogy mielőtt ez megtörténik,

39 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 17. tétel, 1–2. fólió.

40 Uo.

41 Uo.

42 Tisza István válaszában a vallási, egyházi és iskolai kérdéseken kívüli, más területeket érintő román felvetésekre is egytől egyig válaszolt.

általában véve az ország románságának magatartása az eddigiekhez képest pozitív értelemben változzon.⁴³

A követeléseiket folyamatosan bővítő románok igényeit – annak ellenére, hogy a jegyzékük első pontjában megjelölt oktatással kapcsolatos sérelmek terén a magyar fél nagy, a románság szempontjából mindenképpen pozitív változtatásokat helyezett kilátásba – mindezek az ígéretek nem elégítették ki. Tisza István románokkal folytatott tárgyalásának második szakasza így sikertelen jegyzékváltással kezdődött.⁴⁴ A közös nevező megtalálását az is nehezítette már ekkor, hogy a román diplomáciai erőfeszítések jóvoltából az Oroszország és Románia közötti feszültség enyhült, így a Román Nemzeti Pártot 1913 tavaszától maga Brătianu sem sarkallta engedékenyebb magatartásra.⁴⁵ Ugyanakkor – mindamelllett, hogy a Monarchia külpolitikai helyzete romlott – Tiszáékát a magyar politikai ellenzék egyre több kritikával illette a románokkal való egyezkedés miatt.⁴⁶ Tisza István az európai nemzetközi helyzet változásainak hatására, valamint a Monarchia szövetségeseinek nyomására a siker halvány reménye nélkül is próbálta a román kérdést megoldani, a Román Nemzeti Párttal a kapcsolatot tartani.

Újabb egyeztetés a román egyházak vezetőivel 1913 tavaszán⁴⁷

1913 tavaszán a Román Nemzeti Párttal történt sikertelen közeledési kísérlet után ismét sor került a román egyházakkal való kapcsolatfelvételre. Az aradi román görögkeleti egyházmegye sérelmeit maga a püspök szedte pontokba. A görögkeleti román főegyházmegyei konzisztórium összegyűjtötte mindazokat az ügyeket, amelyeket ugyan felsőbb szervekhez felterjesztett, de megoldva sosem lettek. Mangra Vazul nagyváradi helynök a nagyváradi görögkeleti püspökség nevében fogalmazott beadványt. Dr. Cristea Miron megküldte Lukács László miniszterelnöknek a karánsebesi görögkeleti egyházmegye sérelmeit, s a nagyváradi görög katolikus püspök is így tett. Demetriu Radu nagyváradi görög katolikus püspök „Egyházi és iskolai sérelmek” címmel beadott

43 A magyar kormányzat általánosítása a románság magatartására vonatkozóan, valamint az, hogy nem említ konkrét eseteket, azt a látszatot kelthette, hogy a válasznak ez a része hatalmi pozícióból adott kioktató halogatás.

44 Pölöskei, 2014, 180.

45 A Tisza-féle, kiegyezésre törekvő lépéseket ellenző politikus, Bethlen István kezdetektől fogva Bukarest, illetve Brătianu magatartását őszintétlennek tartotta, s ebben mindenképpen igaza volt. Romsics 1999, 81.

46 Pölöskei Ferenc: *Kormányzati politika és parlamenti ellenzék, 1910–1914*. Budapest, 1970, Akadémiai, 49–53, 148–155.

47 Terjedelmi korlátok miatt tanulmányunk Demetriu Radu nagyváradi görög katolikus püspök, Mangra Vazul nagyváradi görögkeleti helynök és dr. Cristea Miron karánsebesi görögkeleti egyházmegyei eljáró beadványaiba ad betekintést.

munkájában leírja, hogy a románság körében jó a visszhangja annak, hogy a magyar kormány és a Román Nemzeti Komitő között elkezdődött egy párbeszéd.⁴⁸ Leszögezte, hogy egyháza úgy gondolja, akkor vezethetnek eredményre a tárgyalások, ha a kormány „már előzőleg olyan intézkedéseket foganatosítana, amelyekkel orvoslást nyernének az egyelőre törvényváltoztatással nem járó sérelmek”.⁴⁹ E sérelmeken értette a püspök a hajdúdorogi püspökség ügyét, a hitoktatás nyelvére vonatkozó sérelmeket, a román nyelv tanításának kérdését állami középiskolákban,⁵⁰ a családnevek írását, az 1907. évi iskolai törvények alkalmazását és az iskolai pecsétekkel kapcsolatos problémákat. A hitoktatás nyelvével kapcsolatban Demetriu Radu joggal sérelmezte, hogy az állami iskolákban tanító román hitoktatóknak rendelet útján tették kötelezővé, hogy a román anyanyelvű tanulóknak magyarul oktassák a hittant. Bár ez ellen a gyulafehérvári és fogarasi egyháztartomány püspökei előterjesztés formájában tiltakoztak, magyarázatot a minisztériumból nem kaptak, sőt 1908-ban egy körrendeletben hívták fel a tanfelügyelők figyelmét arra, hogy azoktól a román hitoktatóktól, akik „vonakodnának” a rendeletet betartani, vonják meg a kongrua-kiegészítési államsegélyt. Az újabb püspöki előterjesztésre továbbra sem érkezett az állam részéről válasz. A püspök állítása szerint Khuen-Héderváry gróf és más vezető magyar politikusok is nyíltan beszéltek arról, hogy a rendeletet nem hajtják végre, ennek ellenére a nagyváradi – görögkeleti és görög katolikus, román – püspökökhöz 1912-ben intézett több panasz is éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Problémaként említette meg a románok vezeték- és keresztneveinek magyarosítását, ami 1911 óta az oktatás keretén belül is zajlik, s hogy a román tanítók ellen – akik románul vezetik be a családneveket – az 1907. évi XXVII. t. c. 22. §-ába ütköző vétség címmel fegyelmi eljárást helyeztek kilátásba. Demetriu Radu írásában megfogalmazta, hogy a „Lex Apponyi” tökéletes példája annak, hogy a legjobb törvény is helytelen, ha azt rosszul hajtják végre, és a legrosszabb is helyes tud lenni, ha azt megfelelően juttatják érvényre. Ami sokatmondó az 1907. évi népoktatási törvényről alkotott román „képről”, az a püspök következő megállapítása: „Nagyon hosszadalmas volna felsorolni a fizeték-kiegészítési államsegély engedélyezésére, ennek megvonására, avagy kiutalásának végnélküli halogatására vonatkozó egyes eseteket: elég annyit megjegyezni, hogy a jelzett törvényben alig van olyan §, melynek alkalmazása számos elégedetlenséget és elkeseredést ne idézett volna elő.”⁵¹

48 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 67. tétel, 1–13. fólió.

49 Uo.

50 Az eredeti dokumentumban a hitoktatás nyelvére vonatkozó sérelmeket tartalmazó és a középiskolai román nyelv oktatására vonatkozó oldalakon kék írónnal, kézzel írottan szerepel a következő felirat: igaz.

51 Uo.

Mangra Vazul nagyváradi helynök beadványa

Mangra Vazul 1913. március 16-án beadott munkájának már az elején a népneveléssel kapcsolatos sérelmeket boncolgatta. Meglátása szerint a hazai felekezetek a népiskola fejlődésének lassúságát felismerve, hatalmas munkakedvvel kezdtek hozzá annak „regenerációjához”, azonban a görögkeletiek nem kapták meg mindig a kellő támogatást céljuk megvalósításához, sőt „gyakran apró elkedvtelenítő s majd nem gátló túsúrásokat” voltak kénytelenek elszenvedni.⁵² Munkáját azzal zárta, hogy szívből örül Jankovich⁵³ március 13-ai főrendiházi beszédének, melyben elhangzott az, hogy a népnevelés és iskola terén az egyház részéről való közreműködés nélkülözhetetlen. Továbbá reményét fejezte ki, hogy az általa részletesen leírt konkrét iskolai problémák rendezésre kerülnek.

Dr. Cristea Miron összefoglalója a karánsebesi görögkeleti egyházmegye sérelmeiről

Dr. Cristea Miron Lukács Lászlónak címzett levelében szedte pontokba a karánsebesi görögkeleti egyházmegye sérelmeit. A III. pontban követelték az 1911. évi 12 822. számú rendelet visszavonását. Meglátásuk szerint a népiskolai tanulók vezetékneveinek kizárólag magyar nyelven és magyar helyesírással történő vezetése az „erőszakos magyarosítás” eszköze.⁵⁴ Sérelemként említik az 1912. március 15-én 550/1912. szám alatt keletkezett rendeletet, amely kötelezett az elemi népiskola VI. osztályáról és az ismétlő iskoláról szóló bizonyítványok magyar nyelven történő kitöltésére. Ennek kapcsán az 1907-es népoktatási törvény 33. §-ára hivatkozott, amely megengedte az említett bizonyítványok kitöltését az iskola tanítási nyelvén, jelen esetben román nyelven. Áldatlan állapotnak tartották azt, hogy egyes egyházközségek iskoláiba olyan tanítókat nevez ki a minisztérium, amelyeket a helyi lakosság nem akar alkalmazni és fizetni, majd a közigazgatási közegek a „hátralékos fizetésért” lefoglalják az iskola épületét, valamint a gyülekezet pénzének egy részét, és új iskola építésével, megnyitásával fenyegetőznek.⁵⁵ Kritizálták azt az 1908-ban kiadott (szeptember 26.), 103 696. szám alatt kelt miniszteri rendeletet, amely megtiltotta a lelkészeknek a tanítói állás betöltését.⁵⁶ Cristea Mironék olyan állami ösztöndíjakat kértek, amelyek segítségével a tanítóképzőbe járó román tanítójelöltek számát meg

52 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 66. tétel, 1–9. fólió.

53 Jankovich Béla (1865–1939): oktatáspolitikus, 1913 és 1917 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

54 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 59. tétel, 1–18. fólió.

55 Uo.

56 A minisztérium e látszólag szigorú rendeletét magyarázza az, hogy az ortodox pópák gyakran analfabéták voltak, s mindez lehetetlenné tette azt, hogy eredményes munkát végezzenek a hittanórákon.

lehetne emelni. Hangot adtak annak, hogy felekezeti iskoláikkal szemben úgy az állam, mint Krassó–Szörény megye előjárósága, nemcsak jóakaratot nélkülöző, hanem sok esetben törvényellenes magtartást is tanúsít. Állításuk szerint a községek jegyzőitől kezdve a megyei vezetőkig mindenki minden tőle telhetőt megtesz annak érdekében, hogy a híveket megfélemlítse és lebeszélje arról, hogy gyermekeiket a felekezeti iskolákba írassák. Azokon a településeken, ahol felekezeti iskolát akartak felállítani – állítják a románok –, ott a szolgabíróság nem adta meg az engedélyt, s az építési tervet visszatartotta, vagy arra hivatkozott, hogy a tervet sehol nem találják. Ezt követően a tanfelügyelőhöz, a tanfelügyelő pedig a közigazgatási bizottsághoz küldte őket.

Egyeztetések a Román Nemzeti Párttal 1913 végén, 1914 elején

Tisza 1913 őszen, miniszterelnöki kinevezését követően, ismét komoly lépésekre szánta el magát a románokkal való megegyezés kapcsán. Az október 27-én és 28-án folytatott tárgyalások azon pontjairól, amelyekben lényegesebb nézeteltérések mutatkoztak, Tisza piszkozatot készített. Természetesen ezen pontok közé tartozott az oktatás is. A piszkozat utolsó, 5. pontja foglalkozott a tanügy terén nyújtható engedményekről. E szerint a pont szerint – a korábbi magyar ígéretekhez hasonlóan – a magyar kormány tartózkodna a jövőben minden olyan eljárástól, amely a román felekezeti iskolákat ok nélkül megszüntetné, vagy fejlődésükben akadályozná őket, és megfontolás tárgyává tenné az 1907. évi népnevelési törvényeket.⁵⁷ Továbbá az állam hajlandó lenne azokban az állami népiskolákban, amelyben nagyszámú nem magyar anyanyelvű diák tanul, „tért nyitni a nem magyar anyanyelv érvényesülésének is”.⁵⁸ Az 5c pont szerint a középiskolákban az adott vidék „tömegesebben beszélt valamely nem magyar nyelvnek és e nyelv irodalmának” tanítását bevezetnék.⁵⁹ Ez lehetővé tenné Tisza szerint, hogy a nemzetiségek anyanyelvükön nagyobb műveltségre tegyenek szert, ugyanakkor lehetőség nyílnék arra, hogy a magyar társadalom szélesebb rétegei is megismerjék az országban jelen levő nem magyar nyelveket. A magyar miniszterelnök fogalmazványának 2. pontja szerint a tisztviselők kvalifikációjánál és gyakorlati vizsgájánál – főleg azokénál, akik olyan területen szeretnének munkát vállalni, ahol zömében nem magyarok laknak – a számonkérés tárgyát képeznék valamelyik országban beszélt nem magyar nyelv (ez nem lehet a német nyelv) is, aminek abszolválásában nagy segítséget nyújtana az, ha a növendékek középiskolában már az alapokat elsajátítanák.⁶⁰

57 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 16. tétel, 1-3. fólió.

58 Uo.

59 Uo.

60 Tisza az oktatásügy mellett piszkozatában engedményeket kínált az elsőfokú törvénykezés és közigazgatás nyelvére vonatkozólag is. Véleménye szerint a választókerületek „mesterkélty” megváltoztatása – csupán azért, hogy több román többségű választókerület jöjjön létre – nem

Az október végi tárgyalást követően, 1913. december elején a Román Nemzeti Párt – minden addiginál több – ötvenpontos követelést fogalmazott meg. A románok által átadott beadvány első pontja rögtön az 1907-es „Lex Apponyi” korrekcióját követelte.⁶¹ Ezen pont a) része szerint – minthogy a román tanulók a népiskolai oktatásban a tudást román nyelven fogják megszerezni – törvényes úton módosítani kell az 1907. évi XXVII. törvénycikket, azon belül pedig „különösen” hatályon kívül kell helyezni a törvény 2. §-ának harmadik, a 12. § 3., 4. és 5. bekezdését, valamint a 18–29., illetve a 33. §-t.⁶²

Hasonlóan módosítani akarta a román követelés a törvény 26. cikkelyét és az 1913. évi XVI. törvényutasítást,⁶³ hatályba helyezve ismét az 1868. évi XXXVIII. t. c. 58. és 80. §-ait azzal a „megszorítással”, hogy a népiskolák ötödik évfolyamától kezdve a magyar nyelv kötelező tantárgy lesz. Az első pont b) része értelmében a magyar kormánynak el kellett volna ismernie mindkét román felekezet korlátlan iskolafenntartási jogát és az iskolák feletti rendelkezési és fegyelmi joghatóságát, még azokban a községekben is (a határörvidék községeit is beleértve), ahol a felekezeti iskolákat különböző okok miatt az elmúlt időszakban megszüntették.

A Román Nemzeti Párt követeléseinek második pontja értelmében a magyar állam a román tannyelvű felekezeti és községi iskolákban dolgozó tanítóknak fizeteskiegészítést biztosított volna akkor, amikor azok igényt tartottak volna rá, ha a 10%-os pótdoból az intézmény alkalmazottainak juttatásait nem tudja fedezni az adott iskola. A fizetés-kiegészítést az állam nem a tanítónak, hanem az iskolának juttathatta volna el a tervezet szerint, és a juttatásért cserébe az államnak nem lehettek volna elvárásai az iskola tannyelvét, fegyelmi jogát illetően. Az ellenőrzés ugyanis – a követelések 3. pontjának értelmében – az egyházakat illette volna, és az állami tanfelügyelők is csak olyan férfiak lehettek volna, akik „a román oktatás iránt kellő érzékkel és jóakarattal bírnak”.⁶⁴

Az állami tanfelügyelők a román tanítók elleni fegyelmi eljárások során az egyházi ellenőrzési közegekkel együttesen járhattak volna csak el, és lényegesebb

sook jóval kecsgetet, ugyanakkor a románság kulturális felzárkóztatása azt fogja majd eredményezni, hogy a „vegyes” választókerületekben a választásra jogosult románok száma azonos lesz a magyar és német választókéval.

61 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 58. tétel, 1–7. fólió.

62 Az 1907. évi XXVII. törvénycikk 2. §-ának említett bekezdése a segédtanítók alkalmazására vonatkozott, a 12. § megnevezett részei az államsegéllyel és állami fizetés-kiegészítésekkel volt kapcsolatos. A 33. § minden népiskolában csak olyan nyomtatványmintát (iskolai felvételi, napló stb.) engedett használni, amely magyar nyelvű, és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium jóváhagyta. Kötelezővé tette a tanulóknak adott értesítőkönyvek és bizonyítványok magyar nyelvű kitöltését is. A 18–29-ig terjedő §-okat lásd <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV> (letöltés: 2019. augusztus 8.)

63 A törvénycikk a községi és hitfelekezeti elemi népiskolai tanítók illetményeinek rendezéséről szólt.

64 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 58. tétel, 1–7. fólió.

nézeteltérések esetében az adott ügy vegyes bizottság előtt folyt volna le. A román követelések között – pl. 4. pont – szerepelt az, hogy mindaddig, amíg a román egyházak kellő tanítóképzőt és internátust államsegélyből fenntartani és elegendő tanítót kiképezni nem tudnak, addig a nagy tanítóhiány miatt engedélyezze a kormány, hogy ideiglenesen a tanítói állásokat lelkészek és más értelmiségi személyek töltsék be. Továbbá a tanítási idő meghatározásánál, valamint az évfolyamok beosztásánál követelték, hogy a kormány vegye figyelembe a helyi viszonyokat.

Bár törvény biztosította az egyházaknak, társaságoknak és alapítványoknak népiskolák, középiskolák, ipari- és szakiskolák felállítását, a románok – arra hivatkozva, hogy egyházaik és egyleteik kellő anyagi erővel nem rendelkeznek – követelték, hogy minden egyházmegyét akkora segélyben részesítsen az állam, hogy azok minden 150 000 fő után egy „teljes” középiskolát, egy alsó középiskolát, polgári iskolát fiúk vagy lányok részére és egy ipari iskolát tudjanak létrehozni, 300 000 lélek után pedig egy felsőbb szakiskolát. Ezeknek az intézményeknek az oktatási nyelve – az előterjesztők elképzelése szerint – a román nyelv lett volna, a magyar nyelvnek mint kötelező tárgynak az oktatása az 1883. évi XXX. t. c. által előírtaknak megfelelően történt volna.⁶⁵

Ugyanebben a pontban követelte a Román Nemzeti Párt, hogy a fenti elvárások megvalósítása előtt a magyar kormány a következő két év költségvetésének terhére teljes középiskolát állítson fel Nagyszebenben, Aradon, Temesváron, Kolozsváron és Szamosújváron, kereskedelmi, földműves, illetve gazdasági, ipari és polgári fiú- és leányiskolát Abrudbányán, Balázsfalván, Belényesen, Besztercén, Nagybányán, Gyulafehérváron, Lugoson, Hátszegen, Szilágysomlyón, Világoson és Szászabányán.⁶⁶ Az elvárások között szerepelt az is, hogy a karánsebesi állami főgimnáziumot még abban az évben alakítsák át görögkeleti felekezeti középiskolává, ahol az oktatás nyelve a román lesz, valamint a belényesi gimnázium minden osztályába állítsák vissza a román tannyelvet, tiszteletben tartva az iskolafenntartó nagyváradi görög katolikus püspökség rendelkezési jogát. A brádi gimnázium nyolc osztályúvá való, folyamatban levő átalakításához az állam anyagi segítségét követelték.

65 Az 1883. évi XXX. t. c. 7. §-a a következőket írja elő: „A hitfelekezetek maguk határozzák meg az általuk fenntartott nyilvános középiskolák tannyelvét, és a mennyiben ez nem a magyar, kötelesek a tannyelven és irodalmán kívül a magyar nyelv és irodalmának történelme mint rendes tantárgy tanításáról is gondoskodni, és pedig oly óraszámban, mely annak kellő el-sajátítását lehetővé tegye. Ennek ellenőrizhetése végett kötelesek a magyar nyelv és irodalmának történelmére vonatkozó tantervet és órabeosztást a vallás- és közoktatási miniszternek előlegesen bemutatni. A nem magyar tannyelvű középiskolákban a 7. és 8. osztályban a magyar nyelv és irodalmának történelme magyar nyelven tanítatik s e tantárgyból az érettségi vizsgálat is ezen nyelven teendő. Az érettségi vizsgálat tekintetében e § rendelkezése az 1885. évi érettségi vizsgálatoknál lép érvénybe.”

66 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 58. tétel, 1–7. fólió.

A benyújtott memorandum 8. pontja nemcsak azt követeli, hogy a már meglevő, románok lakta vidéken felállított és ezután létrejövő gimnáziumokban a román nyelv és irodalom kötelező tantárgyként szerepeljen, hanem azt is, hogy annak tanítása „olyan elveken nyugvó program szerint” történjen, mint ahogyan a magyar nyelv is, ráadásul ugyanolyan óraszámban.⁶⁷

Külön pont foglalkozott a követelések között azzal, hogy a 4. pontban említett, román iskolák mellett meglevő vagy létrejövő kollégiumok „házi nyelve” a román legyen. A követelések 10. pontja az egyetemeken román nyelvet és irodalmat tanítókra vonatkozó elvárásokat tartalmazta, a 11. pont követelte, hogy a román növendékek minden iskolatípusban az egyházukhoz tartozó lelkészeknek keresztül részesüljenek hitoktatásban. Ezeknek a lelkészeknek pedig ugyanakkora fizetést kellett volna kapniuk, mint a többi felekezet hittanát tanítóknak. Ugyanitt követelte a Román Nemzeti Párt, hogy a hittanítás nyelvét illetően kialakult nézeteltérések miatt visszatartott hitoktatói fizetéseket azonnal utalják ki. Célként tüzték ki a románság képviselői, hogy középiskoláikban a román nép története külön tantárgyként szerepeljen, és követelték a román nép szokásainak és ünnepeinek tiszteletben tartását, a „román ifjúság nemzeti érzületeinek” védelmezését, amit – a követelésben megfogalmazott tervek szerint – a tanterv is előírt volna.⁶⁸ A lelkészek, tanárok és tanítók fizetésekiegészítésén kívüli állami segélyezésről is volt szó a memorandumban. Ennek értelmében 2,5 millió korona éves állami segélyezés illetné a görögkeleti román egyházat, és 2 millió korona a görög katolikus román egyházat, amelyet iskolai és egyházi célokra egyaránt felhasználhattak volna.

A 14. pont tisztázta azt is, hogy a fenti összeg bizonyos idő után – „szükséghez képest” – emelkedne, és ezen kívül az állam köteles lenne a létesítendő tanintézetek felállításához szükséges összeg 75%-át biztosítani. Ezek az intézmények az egyházi főhatóságok vezetése alá tartóztak volna, amelyet az állam a törvényekben foglaltaknak megfelelően ellenőrzött volna (15. pont). Igényt tartottak az összeállítók arra, hogy a volt határőrvidékek vagyonszössége által fenntartott tanintézetek (különösen a naszódvidékiek) a vagyonszössége beleegyezésével felekezeti tanintézetekké legyenek visszaalakítva. Továbbá követelték – ami az oktatással kapcsolatos pontokat illeti – a görögkeleti román nemzeti egyház jogainak tiszteletben tartását egyházi és iskolai tekintetben, a vörös-sárga-kék román nemzeti színek használatát, a román nemzeti dalok éneklésének lehetőségét az iskolákban, valamint nyilvános ünnepélyek alkalmakor, „népies gazdasági előadások” tartására román vándortanítók alkalmazását, a román nevek román helyesírással történő használatát az iskolai hivatalos dokumentumokban, és a román nyelv kötelező tantárggyá tételét azon hivatalnokok esetében, akiknek románok által lakott vidékeken állást biztosítanak.⁶⁹

67 Uo.

68 Uo.

69 Az 1913. december elején átadott román követelés pontjai között szerepeltek nem oktatásra vonatkozó pontok is, mint pl.: a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegyéhez csatolt román

A követeléseket Tisza István véleményeztette kultuszminiszterével, Jankovich Bélával. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megállapította, hogy a román követelések nem állami és állami iskolákra is vonatkoznak, ugyanakkor az állami iskolák tekintetében az állam „a kezét semmi féle ígérettel meg nem kötheti”.⁷⁰ Ettől függetlenül, mindenféle kötelezettségvállalás nélkül a kormány tenne olyan intézkedéseket, amelyek a román panaszokat orvosolnák, ugyanis mindenkinek érdeke az, hogy az adott iskolában tanító tudjon a községben „divatozó” nemzetiségi nyelven. Éppen ezért a tanítóképzőkön a magyar nyelv mellett a kormány bevezetné az adott vidéken jelen levő nemzetiségi nyelvet is, ami kötelező tantárgy lenne. Így lehetővé vált volna, hogy a tanulók az állami iskolákban is anyanyelvükön tanuljanak olvasni és írni ott, ahol a tanító beszélte volna az adott nemzetiség nyelvét. Az anyanyelv tanításáról az állam azonnal gondoskodott volna.

Jankovich leszögezte, hogy a nem állami iskolák esetében a helyzet más, ott ugyanis már jelen helyzetben is az anyanyelv a tanítási nyelv, ugyanakkor a kormány szándékozik e téren is kedvezni a románoknak, s e kedvezmények valóra váltásához az 1907. évi XXVII. t. c.-et sem kell módosítani. Ahogy fogalmaz: „Ennek a törvénynek imperatív rendelkezései ugyanis kisebb számúak, és a törvény az ügyek túlnyomó részében a közoktatásügyi minisztereknek széles diszkréciós jogkört biztosít, ami lehetővé teszi, hogy a körülmények és viszonyok mérlegelése mellett az egyes konkrét esetekben méltányosan járhasson el. A törvény legális végrehajtása mellett minden jogos panasz szükségképpen el fog enyészni.”⁷¹ A román követelések – ahogy a fentiekben láttuk – az 1907. évi XXVII. törvénycikk 2. §-a harmadik bekezdésének a módosítását indítványozták, ami a kultuszminiszter szerint már teljesült, amikor az 1913. évi XVI. t. c. 33. §-a a megnevezett törvényt hatályon kívül helyezte, és 2. §-ában kimondta, hogy a közoktatásügyi miniszterek előzetes engedelmével segédtanító, tanítójelölt „egy és ugyan azon rendes tanítói álláson egy évnél hosszabb ideig nem működhetik”.⁷² A kultuszminiszter tehát indokolt esetben engedményeket adhat a tanítók képesítését illetően, s ezáltal a román követelések 4. pontjának tartalma is nagyjából megoldódott.

A „Lex Apponyi” 12. §-ának 3–4. bekezdése kapcsán meglevő aggodalom – amely szerint olyan községekben, ahol állami és más jellegű népiskola működik, a kormány „fontos állami érdek” címmel az államsegélyt a nem állami elemi népiskolától meg fogja vonni – tárgyaltan, ugyanis Jankovich szerint a törvények „lojális” végrehajtása esetében ezzel a problémával nem kell számolni. Felhívta a figyelmet ugyanakkor arra, hogy életképtelenné vált iskolák értel-

egyházközségek visszacsatolása a Gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus egyháztartományhoz, a sajtószabadság biztosítása a román sajtótermékekre vonatkozóan, szabad gyülekezési és egyesülési jog stb.

70 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 63. tétel, 1–8. fólió.

71 Uo.

72 Uo.

metlen segítyezését az állam nem garantálhatja. Jankovich Béla szerint a 12. § 5. bekezdésének olyan jellegű módosítása, hogy az állam feltétel nélkül legyen köteles fizetés-kiegészítést nyújtani a tanítóknak, lehetetlen, ugyanakkor a törvény lojális alkalmazása mellett, olyan konkrét esetekben, ahol a tanítói állás létrehozása tantárgyi okokból indokolt, az állam nem fogja megtagadni az államsegély folyósítását. Véleménye szerint a 18. § módosítását a románok azért kérik, mert attól tartanak, hogy amennyiben román tannyelvű népiskolába nagyobb számú magyar anyanyelvű gyereket íratnak be, az lehetőséget teremt arra, hogy az iskola román tannyelve magyarra változzon. Bár leszögezte, hogy magyar anyanyelvű gyerekek a magyar állam területén nem lehetnek veszélyeztetve az „elrománosodástól”, de a románok ezen felvetésének problematikus jellegét mutatja, hogy a kultuszminiszter észrevételében ehhez a ponthoz eredetileg hozzáírta, hogy ilyen esetben a magyar gyermekek magyar nyelvű oktatását az államnak állami iskola szervezésével kell garantálnia. Kézírással azt is mellé írta, hogy ezt a mondatot ki kell hagyni, azaz a probléma megoldására részéről nem született javaslat.

A 18. § 2. bekezdését – Jankovich szerint – a románok félreértik, és azt gondolják, hogy az indokolatlanul megszüntetett román iskolák helyébe új román iskola nem állítható. A félreértés azonban a törvény lojális végrehajtása segítségével tisztázódhat.⁷³ A 18. § utolsó előtti bekezdésének hatályon kívül helyezése azért is lenne értelmetlen Jankovich szerint, mert az, hogy minden elemi iskola ismétlő tanfolyamának nyelve a magyar, a románság érdekét szolgálja. Így a polgári életben szükséges gyakorlati ismereteken túl megtanulják az állam hivatalos nyelvét. A törvény 19. és 20. §-ának módosításához – amely a magyar nyelv, a számolás, a hazai földrajz és történelem, valamint a polgári jogok tanítására vonatkozik – Jankovich szerint hozzájárulni nem szabad. Mivel a törvény 16. és 17. §-ában a tantárgyak felsorolása „általánosan van tartva, a tanárok tekintetében meg egészen hallgat”, így az e téren mutatkozó sérelmek orvoslására van kilátás, amennyiben a románok megjelölik pontosan a tantervnek azon részét, amelyet magukra nézve hátrányosnak tartanak.⁷⁴

Azon román követelést, amely a 21. § megszüntetését akarta, a kultuszminisztérium első embere elutasította: meglátása szerint természetes az, hogy azon tanítók alkalmazása esetében, ahol jelentős államsegély van kilátásban, ott az ő jóváhagyása szükséges. Szintén természetesnek gondolta, hogy az állami szempontból kifogásolható tanítók az államtól segítyt nem kaphatnak a jövőben sem. Ígéretet tett arra, hogy ilyen esetben is az állam „lojálisan” fog eljárni, és abban az esetben, ha az alkalmazni kívánt tanító személye nem kifogásolható, akkor az állam akadályokat az adott tanító alkalmazása elé nem gördít. Ha hasonlóképpen lojálisan járnak el az iskolafenntartók és az egyházi

73 Az eredeti dokumentumban Jankovich ezt a mondatát megjelölte, mint olyan mondat, amit módosítani kell.

74 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 63. tétel, 1-8. fólió.

főhatóságok, akkor nem kerülhet sor arra, hogy a közoktatásügyi miniszternek kelljen „kiszegítő intézkedést” tennie, vagyis községi és hitfelekezeti iskolákba tanítókat kijelölnie. A törvény 22., 23. és 24. §-ainak törlését szintén elutasította Jankovich: szerinte a tanítók elleni fegyelmi eljárást szabályozó paragrafusok törlése azért felesleges, mert a 22. § 1. pontjában megfogalmazott, fegyelmi vétségnek minősülő tettek „szabadosan” vannak megfogalmazva, ráadásul minden állam törvényében idevágó intézkedésnek lennie kell.

Mindezek ellenére ígéretet tett, hogy a kormány meg fogja oldani, hogy lehetőleg és elsősorban az iskolafenntartó dönthessen alkalmazottja fegyelmi ügyét illetően, de abban az esetben, ha az erre kijelölt hatóság nem vagy rosszul járna el, akkor az állam kénytelen lesz saját szerveinek segítségével intézkedni. Mindez azt jelentette: a magyar politikus olvasatában az állam nem mondhat le arról a jogáról, hogy – ha a fenntartó nem teszi meg – a bizonyítható fegyelmi vétségeknél eljárjon. A súlyos problémákkal küzdő nem állami iskolák bezárására vonatkozó paragrafusokkal (25., 26., 27.) kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy megszüntetésük nem szükséges, hiszen nemcsak a románoknak, hanem minden iskolafenntartónak is joga van a közigazgatási bíróságnál panaszt tenni a közoktatásügyi minisztérium intézkedéseivel kapcsolatban. A 28. és 29. § hatályon kívül helyezése azért tűnt tárgytalannak, mert a 29. § utolsó bekezdése értelmében mindkettő csak 1912 végéig érvényes. Jankovics Béla reflexiója 1. pontjának utolsó bekezdése azon román kifogással kapcsolatos, mely szerint a „Lex Apponyi” 33. §-át is – amely az iskolai nyomtatványok magyar-nyelvűségére vonatkozik – törölni kell. A kultuszminiszter szerint már az 1879. évi XVIII. törvénycikk 2. §-a is kimondta, hogy tanítói végzettséget csak az szerezhethet, aki legalább annyira beszél és ír magyarul, hogy azt az iskolában tanítani tudja. Éppen ezért egyetlen tanítónak sem okozhat gondot a nyomtatványok kitöltése, és lehetőség van e törvény értelmében arra is, hogy a magyar nyelv mellett „hasábosan” a fenntartó nyelvén is szerepeljenek az információk.

A román követelések második pontjára vonatkozóan a kultuszminiszter – minthogy minden más paragrafussal kapcsolatban már leírta véleményét – csak a „Lex Apponyi” 31. §-át emelte ki, amely szerint a tanítók részére fizeték-kiegészítést a királyi adóhivatal utalhat ki. Erről a véleménye az volt, hogy mindezt módosítani nem szabad, ugyanis ez lehetőséget kínál az „állami érzésnek” fokozására, ami ellen az államhoz hű románok kifogást nem tehetnek.⁷⁵ A románok 3. pontjában megfogalmazott azon kritikát, hogy a tanfelügyelők a románok oktatási intézmények ellenőrzése során nem tanúsítanak kellő megértést, jogosnak tartotta. Meglátása szerint a tanfelügyelőknek gondosan figyelniük kellene a továbbiakban arra, hogy munkájuk során mellőzzenek minden olyat, ami a románok önértékét sértené. Ettől függetlenül elzárkózott minden olyan lépéstől, mely az állami felügyeleti jogkör gyakorlását felekezeti vagy önkormányzati tényezőtől tenné függővé. Az ellen, hogy az iskola-

75 Uo.

fenntartó is felügyelhesse az adott oktatási intézményeket, Jankovich kifogást nem emelt.

A 4. pontban szereplő követelésekkel kapcsolatosan a miniszter azon az állásponton volt, hogy a nem állami tanítóképzőknek juttatott állami támogatásról csak úgy lehet tárgyalni, ha minden egyes esetet különválasztanak és külön tárgyalnak. A románok 5. pontban megfogalmazott követeléseinek kapcsán Jankovich azt a megállapítást tette, hogy a kormány az egyházak, társaságok, alapítványok iskolalétesítésre vonatkozó jogát korlátozni nem akarja, de az államsegély összegére és juttatásának módjára vonatkozó „megkötéseket” nem vállalhat. A különböző újonnan létrehozott állami középfokú oktatási intézmények oktatási nyelvéről az állam dönt az 1868. XLIV. törvénycikk értelmében, szögezte le a kultuszminiszter. Ezek az iskolák különben is olyan városokban működnek, ahol magyar nyelvű lakosság van. Ezt figyelembe véve az állami költségen fenntartott iskolákba a román nyelvet bevezetni nem lehet, mert az törvénybe ütközne. Ugyanakkor a fent megnevezett törvény 18. §-a lehetőséget kínál az ilyen középiskolákban arra, hogy nemzetiségi nyelv és irodalom tárgyak számára tanszékeket állítsanak fel. Az észrevétel szerzője megállapította, hogy a meglévő román középiskolák nem vették igénybe az államsegélyt az 1883. évi XXX. t. c. 47. §-a alapján, de igényelték a fizetés-kiegészítést, amelyet 1906 óta folyósítottak nekik.⁷⁶ A juttatott segélyért cserébe a románok „ellenszolgáltatást” nem nyújtottak, pedig az említett 47. § c. pontja szerint az állami segélyből fizetett tanárokat a közoktatásügyi miniszter nevezi ki. Ilyen tekintetben épenséggel a román középiskoláknak van „adósságuk” az állammal szemben, és nem fordítva.

A közoktatásügyi miniszter elutasította a karánsebesi állami főgimnázium átalakítására vonatkozó román kérést (a román követelések 6. pontja), a brádi algimnázium „teljes gimnáziummá” fejlesztéséről csak abban az esetben lett volna hajlandó tárgyalni, ha az iskolafenntartó meg fog felelni a középiskolai törvény 47. § c. pontjának.⁷⁷

76 Jankovich megállapítása szerint 1913-ban 4 teljes és 2 alsó fokú román középiskola részére a magyar állam 97 590 korona államsegélyt nyújtott. A fizetés-kiegészítésből átlagban egy római katolikus középiskolára 10 000 korona, egy evangélikus középiskolára 13 000 korona, egy református intézményre 12 500 korona, egy unitárius intézményre 11 000 korona, a román görög katolikus és ortodox tanintézményekre 19 500 korona jutott. Lásd MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 63. tétel, 6. fólió.

77 A törvény a következő volt: „Valamely vallásfelekezet, törvényhatóság, község, társulat, avagy egyes által fenntartott oly középiskolát, melynek fennállását országos műveltségi vagy fontos helyi érdekek kiválóan igénylik, és melyet az illetők nem bírnak saját erejükből a törvényes kellékeknek megfelelően fenntartani (különösen, ha egyszersmind középiskolai célra tett, és helyhez kötött jelentékeny és illetőleg gondjai alá veheti a következő lényegesebb feltételek alatt és módon: a) az iskolának az idő szerint meglévő minden alapítványa és tőkepenze, épületei és mindennemű ingó és ingatlan birtoka továbbra is az intézet tulajdona marad, s annak jövedelmei azontúl is ugyanazon intézet céljaira fordítandók; [...] c) azon tanárokat, kik a fentebbi a) pont alatt említett tőkepenz alapítvány vagy birtok jövedelméből, avagy az

A követelés 8. pontja – mely a románok lakta vidékeken a román nyelv rendszeres tantárgyként való bevezetését követelte a középiskolákban – megfelel Jankovich szerint az 1868. évi XXX. t. c. 18. §-ának, így a kormány gondoskodni fog arról, hogy államilag kinevezett tanárok román nyelvet és irodalmat oktassanak „oly mértékben”, hogy az új születendő tantervben rögzített követeléseknek a diákok eleget tudjanak tenni. Az internátuslétesítéssel kapcsolatban álláspontja az volt, hogy mindaddig, amíg a hazai iskolarendszer nincs kiépítve, addig a kormány külön a román kollégiumok létrehozását nem tudja támogatni.

A követelések 10. pontjával kapcsolatban ígéretet tett az egyetemeken levő román tanszékek további működtetéséről, valamint arról is, hogy a román anyanyelvű görög katolikus és ortodox vallású gyermekek a jövőben saját anyanyelvükön tanulják a hittant olyan lelkészekről, akik az ő egyházaikhoz tartoznak.⁷⁸ A görögkeleti vallású, de magyar anyanyelvű tanulókat azonban a közeljövőben is magyar nyelven kell hitoktatásban részesíteni.

A románok 12. pontjával kapcsolatban azt írta, hogy a román nép történelmének oktatása minden iskolában megvalósítható a hazai történelem tantárgy keretén belül, a román egyházak tradíciói és ünnepei pedig figyelembe vannak véve, amennyiben mindezekhez nem társul több tanítás nélküli munkanap. Mindemellett leszögezi a követelések 13. pontjára vonatkozólag, hogy az állam olyan felekezeti és alapítványi tanintézetek fenntartására, amelyeknek különböző okokból kifolyólag működése akadályozva van, garanciát nem vállalhat. Jankovich Béla állítása szerint az állam 1910-ben a két román egyház céljaira 71 000 000 koronát adott,⁷⁹ s mindezt az összeget kiegészítette az 1913. évre eső lelkészi korpótlékok és tanítói fizetés kiegészítések összegével. A román elemi iskolai tanítók és középiskolai tanárok arányaiban több fizetés-kiegészítést kaptak, mint más felekezetek pedagógusai, ennek ellenére a politikus szerint a pénzügyi helyzetnek megfelelően a kormány nem zárkózik el még több segélynyújtásától a jövőben, de „a segély a tanintézményeknél 75%-ig nem terjedhet, tekintettel a többi felekezet hasonló igényeire”.⁸⁰ Bár a román követelések mindegyikére reagált a kultuszminiszter, de a 15. pontra vonatkozó megállapítása volt az utolsó olyan, ami oktatásra vonatkozott. E szerint az egyházak által fenntartott tanintézmények jelenleg is az egyházi hatóságok vezetése alatt állnak, az állam törvényes ellenőrzése mellett.

illető intézet hatósága által netán kijelölt egyéb jövedelmekből díjaztatnak, továbbra is mindig az intézet hatósága választja a tanári pályára képesített egyének közül; a tanárok fizetését is ugyanazon hatóság határozza meg, csupán a fizetés legkevesebbjét kell megállapítani a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel a segélyezés iránt kötött szerződésben.”

78 A hitoktatást végzők fizetése a terv értelmében éppen akkora lett volna, mint a hasonló képesítéssel rendelkező tanítók más felekezeteknél.

79 Az eredeti dokumentumban a következő összeg áll: 71.000.000 korona. Feltételezhetően elírás.

80 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 63. tétel, 8. fólió.

Mit kínált a magyar kormány a románoknak 1913/1914 fordulóján?

Mindezeket figyelembe véve Tisza megfogalmazta, és 1913. december 30-án átadta emlékeztetőjét Mihaliéknak, amely szinte ugyanazt tartalmazta, mint az e témában írt fogalmazványa. Vagyis a magyar kormány ígéretet tett arra, hogy tartózkodni fog minden olyan eljárástól, amely a román felekezeti iskolák megszüntetését eredményezné, továbbá nyilvánvalóvá tette, hogy hajlandó „megfontolás tárgyává tenni az 1907-iki népnevelési törvénynek ebből a szempontból szükséges módosítását”.⁸¹ Ezen válasz 5. pontjának b) része szerint Tiszáék hajlandók lettek volna azon állami iskoláknál, amelyeket nem magyar anyanyelvű diákok nagyobb számban látogattak, biztosítani az adott nemzeti-ségi nyelv szélesebb körű oktatását. Bevezették volna a középiskolákba a környéken beszélt „nem magyar nyelvnek és irodalmának” tanítását is, ami nemcsak a nemzeti-ségi növendékek igényeit elégítette volna ki, hanem biztosította volna azt is, hogy a „magyar intelligencia körében is” terjedjen a nem magyar nyelvek ismerete.⁸² Tisza válaszában végén azonban világossá tette, hogy mindezekre a románság szempontjából kedvezőnek tűnő változtatásokra akkor kerül sor, ha a Román Nemzeti Párt valamilyen „alkalmas formában” kijelenti, hogy a kormány ajánlatát a „nemzeti-ségi kérdés állandó elintézéséeként elfogadja, fenntartás nélkül ennek alapjára helyezkedik, programjának ezen is túlmenő részét”⁸³ leveszi a napirendről, s működését a megállapodások teljes végrehajtásának ellenőrzésére és arra fogja irányítani, hogy megszerezze a hazai románság számára a biztosított egyetértés áldásos gyümölcsét”.⁸⁴

A román válasz és a tárgyalások megfeneklése

Az 1914 januárjában összeült román nemzeti komité elutasította a Tisza István által összeállított magyar kormányzati ajánlatot, s e kínos helyzetben Czernin, a Monarchia új bukaresti követe időnyerés céljából azt kérte Tisza István magyar miniszterelnöktől, hogy végleges döntését a „román kérdésben” halassa el.⁸⁵ Hasonlóan cselekedett Brătianu is, aki a további tárgyalások elhalasztását

81 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 28. tétel, 1–3. fólió.

82 Uo.

83 Például több (akár 35–40) román választókerület létesítését is követelték, ahol garantáltan román képviselőt szavaznak majd a parlamentbe. Lásd Szász Zoltán: A Tisza-féle magyar-román „paktumtárgyalások” feltételrendszere (1910–1914). In *Történelmi szemle*, 1984, XXVII. évf., 1–2. sz., 186.

84 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 28. tétel, 1–3. fólió.

85 1914. január 15-ei Tiszának küldött sürgönyében a következőket írta Czernin: „Ha másként nem lehetséges, akkor véleményem szerint inkább el kellene napolni a tárgyalásokat azzal a határozott kijelentéssel, hogy azokat néhány héten belül ismét felvesszük. A hivatalos szakítást azonban minden körülmények között meg kellene akadályozni.” HHHStA Interna LXIX. Hivatkozza Pölöskei 2014, 182.

kérte a Román Nemzeti Párt vezetőitől. Ferenc József Burián István⁸⁶ keresztül gyakorolt nyomást Tiszára azzal, hogy – figyelembe véve a Monarchia külpolitikai érdekeit – óháját fejezte ki az iránt, „hogy a románok nem lesznek teljesen megfosztva a nekik kilátásba helyezett jótéteményektől, ha vezéreik belátása hiányából a velük folytatott megbeszélések nem is vezetnek egyelőre a kívánatos egyetértéshez”.⁸⁷

1914. február 20-án a Bujanovics Gyula országgyűlési képviselő által beterveztett interpellációra válaszolva Tisza István beszámolt a románokkal folytatott tárgyalásai eredményeiről.⁸⁸ Beszédében a miniszterelnök elmondta, hogy a felek közötti legtöbb problémás kérdést „a tanügyi és kultuszüggyel kapcsolatos” problémák adták, mert a románok „igen nyomatékosan kívánták” az 1907. évi népnevelési törvény revízióját.⁸⁹ Ellentmondásos módon ezután kijelentette, hogy a törvény revíziójára a magyar kormány nem volt hajlandó, majd beszédének későbbi részében felsorolta mindazokat az engedményeket, amelyeket előző év december végén a románoknak átnyújtott válasza tartalmazott, s amely, mint láttuk, komoly módosítást jelentett volna a „Lex Apponyiban”.

Tisza a sikertelen tárgyalásokról szóló országgyűlési beszédét követően (a bécsi kéréseknek megfelelően) tavasszal módosította az iskolatörvény egyes rendelkezéseit. Megkönnyítette a nem magyar nyelvű felekezeti iskolák fenn tartását, enyhítette az iskolai épületekre vonatkozó előírásokat, megengedte a román nyelvű hitoktatást az állami és községi népiskolákban, előírta az állami elemi népiskolákban a román nyelv tanítását a románok által lakott

Bécs emlékezett Brătianu szavaira, mely szerint „az Ausztria–Magyarországgal való jó kapcsolat a magyarországi románok problémáinak kezelésétől függ”. I. Ardeleanu, V. Arimia, I. Gal, M. Muşat coord.: 1918 la români. Desăvârşirea unităţii naţionalstatale a poporului român. Documente externe (1879–1918), vol. I. Bucureşti, 1983, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 343.

I. Ardeleanu, V. Arimia, I. Gal, M. Muşat szerk.: 1918 a románok számára. A román nép nemzetállamának létrejötte. Külső dokumentumok (1879–1918). I. kötet. Bukarest, 1983, Tudományos és enciklopédikus Kiadó, 343.

A közeledést az is hátráltatta, hogy a Román Nemzeti Komité gyűlésein már 1912–1913 fordulójától akadtak olyan román politikusok, akik hangot adtak annak, hogy ellenzik a magyar kormánnyal való bármilyen egyezkedést. Iuliu Maniu az egyik gyűlésen a következőket mondta: „Nem lehet köztünk és a magyarok között béke. Vagy mi nyomjuk le őket, vagy ők minket.” Lásd Dan Falcan: Iuliu Maniu: erkölcs és politika. (Webhelyes elérhetőség: <https://www.historia.ro/sectiune/portret/articol/iuliu-maniu-morala-si-politica> letöltés: 2018. október 21.)

86 Ő volt ekkor a király személye körüli miniszter.

87 Pölöskei 2014, 182–183.

88 *Képviselőházi Irományok*, 1910, XXXVIII. kötet, 989. sz., 481–506. A *Pesti Napló* 1914. február 19-én, csütörtökön „Magyarország szégyene” címmel cikket írt a románok és Tisza között zajló tárgyalások eredményéről, boncolgatva, hogy vajon meghiúsult-e az „oláh paktum”. Az ellenzéki sajtó közvéleményre gyakorolt hatása miatt Tisza másnap kénytelen volt tájékoztatást adni arról, hogy mi az eredménye a tárgyalásoknak. *Pesti Napló*, 1914. február 19., LXV. évf., 43. sz., 1–2.

89 *Képviselőházi Irományok*, 1910, XXXVIII. kötet, 989. sz., 489.

vidékeken.⁹⁰ 1914 őszén külpolitikai kényszer miatt ismét próbálta felvenni a kapcsolatot az erdélyi románság vezetőivel. A parlamenti ellenzék korábbi bírálatai miatt Tisza a Román Nemzeti Párt vezetői helyett a két román egyház vezetőjéhez írt levelet.⁹¹ Megígérte az 1907. évi népoktatási törvény átfogó módosítását, 1913/1914 fordulóján vallott nézeteivel ellentétben kilátásba helyezte a román nyelv használatának lehetőségét az állami hatóságoknál, ígéretet tett a választójog bizonyos módosításáról, amnesztiát kívánt adni a nemzetiségi perekben elítélteknek.⁹² Ekkor azonban már végképp egyetlen olyan meghatározó román nemzetiségi politikus sem akadt, aki az antant politikusainak kegye helyett a magyar miniszterelnökkel köthető kompromisszumot kereste volna.

Összegzés

Az 1906 és 1910 között hatalmon levő Wekerle-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének, Apponyi Albertnek nevéhez köthető 1907. évi népoktatási törvény egyike volt azoknak a sérelmezett jogszabályoknak, amelyeknek orvoslása kulcskérdés volt a világháború előtti román-magyar kapcsolatok rendezésében. Tisza István azon kevés vezető magyar politikusok közé tartozott, aki rájött arra, hogy az ország területi egységének megtartása és a Magyar Királyság helyzetének kedvező alakulása a forrongó Európában attól is függ, sikerül-e a magyar kormánynak megnyernie magának az erdélyi románságot és képviselőit. Ezeket szem előtt tartva kezdett tárgyalásokat folytatni a románság politikai és vallási vezetőivel is. Az 1910 utáni magyar kormányok tehát mutattak hajlandóságot a románokat hátrányosan érintő törvények módosítására, így a „Lex Apponyi” korrekciójára is. A románok kéréseinek száma és

90 Pölöskei 2014, 183.

Ennek ellenére ugyanolyan ellenséges maradt vele az erdélyi román sajtó, mint addig. A *Românu* 1914. évi június 11-ei számában arról írt Tisza István Kolozsvárra látogatása kapcsán, hogy bár a „helyi zsidó-magyar sajtó” azt a rémhírt terjesztette, hogy a szomszéd faluk oláh lakossága papjaik és tanítóik vezetésével be fog özönlenni a városba, hogy „tiszteletét tegye” a miniszterelnöknél, ennek ellenére nem történt semmi, és a kolozsvári román diákok is arról áradoztak, hogy mennyire harmonikus a magyar-román viszony. Szemrehányóan írja a lap, hogy annak a néhány fenesi és monostori román parasztnak volt igaza, akik Tisza érkezésekor tiltakozásképpen román nemzeti szalaggal a kalapján sétált Kolozsvár utcáin. A cikk végén megjegyezte a szerző, hogy Tisza beszédében egy órán keresztül a román kérdést boncolgatta, mégsem volt a hallgatóság soraiban egyetlen román sem. Lásd *Românu*, 1914. június 11., IV. évf., 115. sz., 7–8. Clujul, Tisza și românii (Kolozsvár, Tisza és a románok) című cikk.

91 A magyar nemzet elárulásával vádolták, Erdély „kiárusítását” vetette az ellenzék Tisza szemére. Közlekedési kísérleteit a „hatalomvágy mellett ismét Bécs lelkiismeretlen kiszolgálásával” magyarázták. Lásd Bertényi 2011, 20; Szász 1984, 190.

92 Pölöskei 2014, 183.

mértéke (az 1907. évi népoktatási törvények kapcsán is) az évek során egyre inkább nőtt.⁹³

A tárgyalások kudarcának azonban korántsem csupán ez volt az egyetlen oka. Nagymértékben közrejátszott a kudarcban az is, hogy a második Tiszakormányoknak ugyan voltak komoly intézkedései – oktatás terén is –, amelyek mutatták a közeledési szándékot, de nem oly meggyőző számban, hogy a románok kételyeit a közeledési szándék komolyságát illetően eloszlathatta volna.⁹⁴ A románság számára kevésnek bizonyuló intézkedések is sok esetben csak törvényi és rendeleti szinten léteztek, a gyakorlatban nem valósultak meg.⁹⁵ A kormány próbálkozásainak „hullámai” megtörték ugyanis a vármegye vezetőinek és a tanfelügyeleti rendszernek a „sziklái”, így a románok ekkor már végképp nem hittek abban, hogy komoly átvizsgálás és módosítás alá kerülnek az őket sértő törvények. Az 1911-ben megjelenő „Egyház és iskola” (Biserica și școala) címet viselő újságcikk panasza, amely szerint a fogarasi román tanítók életét a magyar közigazgatási hatóságok kötözködései keserítik meg, 1913-ban is aktuális probléma maradt.⁹⁶ Példának okáért Alsóporumbák község román lakói hiába döntöttek arról 1911-ben, hogy 1000 korona állami segílyt kérnek iskolájuk tanítóinak fizetésemelésére, a megyei közigazgatás elutasította kérésüket, s a román

93 Talán ugyanaz a meggyőződés érvényesült jelen esetben is, mint amit Ioan Slavici jelentős népszerűségnek örvendő és nagy tekintéllyel bíró román író vallott. Slavici az államfogházban folytatott beszélgetést Herczeg Ferencsel, aki felvázolta neki elképzeléseit arra vonatkozóan, hogy mi lenne a megoldás, ami a magyarok és a nemzetiségek kibékítését illeti. Slavici miután végighallgatta Herczeget, mosolyogva mondta: „Ne higgye, hogy minket okossággal vagy jósággal meg lehet nyerni. Mi nem is akarjuk, hogy a magyar kormány jól bánjon a román néppel, jobban szeretnők, ha minél kegyetlenebbül elnyomná. Mert mi nem a meggyezést keressük, nekünk a jövőnk érdekében viszályra van szükségünk.” Lásd Raffay Ernő: Goga Octavian a magyar kultúra nemzeti karakterének sorvadásáról és annak okairól. In Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*. Budapest, 2015, L'Harmattan Kiadó, 56.

94 Cristea Miron görögkeleti román püspök 1914 elején, a tárgyalások megrekedésekor levelében a következőket írta Tiszának: „Amikor legelőször szerencsém volt Nagyméltóságodnál tisztelegnem, hangsúlyoztam, hogy a román nemzetiségi kérdés szerencsés megoldásán pszilogice kell eljárni, ti. bizonyos engedmények által előkészíteni kellett már évekkel előtt a talajt. A román vezetők lelke rendkívül elkeseredett az utolsó évtizedekben észlelt azon bánásmóddért, amellyel a román nép és annak amúgy is kevés intézményei sújtva lettek. Az én tanácsosaim például csak mosolyognak, amidőn a jobb sorsra való reményt akarom lelükben kelteni, de szavaimban nem bíznak, sőt reflektálnak...” Lásd Tisza iratok 44a/6. doboz, 19. csomó, 16. tétel, 1–2. fólió.

95 Van olyan történelmi álláspont, mely szerint Károly román király halála (1914. október 10.) „kiszámíthatatlan következményekkel járt ez ügyre vonatkozóan is”. Lásd Szidiropulosz Archimédész: Miért hiúsultak meg Tisza István román tárgyalásai? In *Trianoi Szemle*, 2014, VI. évf., 1–2. sz., 42.

96 Olteanul (Az oltyán), III. évf., 40. sz./1911, 2–3. Hivatkozva Constantin Băjenaru: Reacții făgărășene față de politica cultural-școlară maghiară de la începutul secolului al XX-a. (Legea Apponyi din 1907). In *Cumidava*, nr. XXIX. Brașov, 2017, Muzeul Județean de Istorie, 218. Constantin Băjenaru: Fogarasi reakciók a XX. század eleji magyar kultúrpolitikai törekvésekkel szemben. In *Cumidava*, XXIX. sz. Brassó, 2007, Brassói Történelmi Múzeum, 218.

lakosságot képviselő Ioan Șenchea⁹⁷ 1912-ben a megyei gyűlésen még mindig tanítóik vegzálása ellen emelte fel a hangját.⁹⁸ Șenchea szerint ismét a Szabó Elemér-i⁹⁹ idóket idéző események zajlanak, de hozzá hasonlóan Nicolae Borza fogarasi egyházi vezető is a helyi magyar közigazgatás visszaéléseire világított rá a megyegyűlésen.¹⁰⁰ 1913-ban panaszok sora érkezett a megyéhez a román községek lakóinak képviselői részéről, de süket fülekre találtak olyannyira, hogy év végére a reusori (Râușor), a dridifi (Dridif), a lucai (Luța) és a breázai (Breaza) román iskolákat a tanfelügyelő alkalmatlannak találta az oktatásra, és bezáratta, majd a község terhére magyar tanítási nyelvű községi iskolákat hoztatott létre.¹⁰¹ Ékes példája a megyei közigazgatás meggondolatlan és érzéketlen intézkedéseinek a verseci főszolgabíró 1912. január 27-ei cselekedete, amikor elrendelte – s a Temes megyei közigazgatási bizottság jóvá is hagyta –, hogy két temesvajkóci román tanító fizetését a Gergely-naptár szerint kapja, miközben tisztában volt azzal, hogy a „naptárkérdés” a románság számára nemzeti, az egyházkongresszus illetékességéhez tartozó kényes kérdés.¹⁰²

Mindemellett a Román Nemzeti Párt nézőpontjából a románság politikai jövője tekintetében négy legfontosabbnak tartott pont közül (pártjuk szabad működése, a „Lex Apponyi” eltörlése, román tisztviselők tömeges alkalmazása románok lakta vidékeken, minél több választókerület „megszerzése”) csak egyben sikerült megegyezésre jutni, s ez a párt legális működése volt. Az 1907-es népoktatási törvény esetében „félmegoldás” született.¹⁰³ A törvény eltörlésére a magyar kormány nem volt hajlandó, annak „jóindulatú alkalmazására” azonban

97 A Román Nemzeti Párt Fogaras megyei elnöke, a „nagy egyesüléshez vezető erdélyi küzdelem prominens személyisége”.

(Webhelyes elérhetőség: http://www.senchea.ro/prezentare_liceu/istoric_liceu/ioan_senchea/despre_ioan_senchea.html (letöltés: 2018. november 16.)

98 *Olteanul* (Az oltyán), IV. évf., 20. sz./1912, 2. Hivatkozva Băjenaru 2007, 218.

99 Királyi tanfelügyelő, aki hitt abban, hogy az oktatás a „magyarosítás” egyik eszköze lehet. Véleményét újságcikkben is kifejtette. Lásd Kőő Artúr: *Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz*. Budapest, 2014, Underground Kiadó, 21–24; Szabó Elemér: Magyar iskola nemzetiségi vidékeken. In *Néptanítók Lapja*, 1907, XL. évf., 35. sz., 1–4. Szabó Elemér álláspontja nem egyedülálló. A korban a jó, eredményes tanító és tanítás fokmérője. A *Pécsi Napló* például 1894. évi augusztus 8-ai számának 3. oldalán számol be Böhm Ignác mohácsi igazgató-tanító nyugdíjba vonulásáról, kinek „sikeres” tanítói működését – az újságcikk szerint – mutatja az, hogy „17 év alatt a német iskolát magyarrá tette”. Lásd Méreg Martin: A Pécsi Napló oktatásról közvetített nézetei a 19. és a 20. század fordulóján. Szakdolgozat. PTE BTK. Konzulens: dr. Nagy Mariann. 38.

100 Lásd *Olteanul* (Az oltyán), IV. évf., 22. sz./1912, 2. és 23. sz., 2–3. Hivatkozva Băjenaru 2007, 218.

101 Lásd *Olteanul* (Az oltyán), V. évf., 20. sz./1913, 2.

102 MREZSL, Tisza-féle iratok, 44a/5. doboz, 18. csomó, 59. tétel, 1–18. fólió.

Az ortodox egyház 1923-ig az ónaptárt (Julián naptárt) használta, mely a Gergely-naptárhoz képest 13 napi késésben van.

103 Szász 1984, 189.

igen, amit azonban a gyakorlatban nem tudott érvényre juttatni.¹⁰⁴ A román mozgalom vezetői számára mindez kevésnek bizonyult, s román történelmi állítás szerint a Tisza Istvánnal folytatott tárgyalások sikertelensége döböntette rá a románokat arra, hogy a „simogatást” Bukaresttől várják.¹⁰⁵ Az ismét kiéleződő ellentétek változásokat eredményeztek. Elkezdődött egy olyan küzdelem a román „nemzeti emancipációért”, amely a Monarchiában és a Regátban lakó románok összefogását erősítette.¹⁰⁶

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alexandru Olteanu: *Contele Ștefan Tisza și chestiunea românească*. Arad, 1936, Editura Concordia.
- I. Ardeleanu, V. Arimia, I. Gal, M. Mușat coord. (1983): *1918 la români. Desăvârșirea unității naționalstatale a poporului român. Documente externe (1879–1918)*, vol. I. București, 1983, Ed. Științifică și Enciclopedică.
- Berecz Ágoston: *Floreas into Virágs: State Regulation of First Names in Dualist Hungary*. *Austrian Hist, Yearbook*, 2016, 47. volume.
- Constantin Băjenaru (2007): *Reacții fâgărășene față de politica cultural-școlară maghiară de la începutul secolului al XX-a. (Legea Apponyi din 1907)*. In *Cumidava*, nr. XXIX. Brașov, 2017, Muzeul Județean de Istorie Brașov.
- Dan Falcan: *Iuliu Maniu: morala și politica (Webhelyes elérhetőség: <https://www.historia.ro/sectiune/portret/articol/iuliu-maniu-morala-si-politica> letöltés: 2018. október 21.)*
- Dr. Albrecht Ferenc: *Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához*. Lugos, 1933.
- Far Sándor: *Román nemzetiségi oktatási törekvések a dualizmus korában*. In *Educatio*, 1993, II. évf., 2. sz.
<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV> (letöltés: 2019. augusztus 8.)
http://www.senchea.ro/prezentare_liceu/istoric_liceu/ioan_senchea/despre_ioan_senchea.html (letöltés: 2018. november 16.)
- Ifj. Bertényi Iván: *A gyűlölt Tisza István*. In *Kommentár*, 2011, 5. sz.
- Képviselőházi Irományok*, 1910, XXXVIII. kötet
- Köő Artúr: *Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz*. Budapest, 2014, Underground Kiadó.
- Magyarországi Rendeletek Tára, Budapest, 1914, XLVIII évf.
- Magyarországi Rendeletek Tára, Budapest, 1915, XLIX évf.
- Méreg Martin: *A Pécsi Napló oktatásról közvetített nézetei a 19. és a 20. század fordulóján*. Szakdolgozat. PTE BTK. Konzulens: dr. Nagy Mariann.
- Nicolae Roșuț (1978): *Activitatea politică a deputaților arădeni între anii 1905–1918*. In *Ziridava*, nr. IX, Arad.
- Olteanul (Az oltyán)*, III. évf., 40. sz./1911.
- Olteanul (Az oltyán)*, IV. évf., 20. sz./1912.

104 Uo.

105 Nicolae Roșuț (1978): *Activitatea politică a deputaților arădeni între anii 1905–1918*. In *Ziridava*, nr. IX, 267, Arad.
Nicolae Roșuț: *Az erdélyi képviselők politikai tevékenysége 1905–1918 között*. In *Ziridava*, 1978, IX. sz., 267, Arad.

106 Uo.

- Olteanul* (Az oltyán), IV. évf., 22. sz./1912.
Olteanul (Az oltyán), V. évf., 20. sz./1913.
Pesti Napló, 1910. október 21. LXI. évf., 250. sz., 4.
Pesti Napló, 1914. február 19. LXV. évf., 43. sz., 1–2.
 Pölöskei Ferenc: *Kormányzati politika és parlamenti ellenzék, 1910–1914*. Budapest, 1970, Akadémiai.
 Pölöskei Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, 2014, Éghajlat Könyvkiadó.
 Raffay Ernő: Goga Octavian a magyar kultúra nemzeti karakterének sorvadásáról és annak okairól. In Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása*. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére. Budapest, 2015, L'Harmattan Kiadó.
Românul (A Román). 1914. július 2/15. 143. sz., 4.
Românul, 1914. június 11. IV. évf., 115. sz., 7–8.
 Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó.
 Szabó Elemér: Magyar iskola nemzetiségi vidékeken. In *Néptanítók Lapja*, 1907, XL. évf., 35. sz.
 Szász Zoltán: A Tisza-féle magyar–román „paktumtárgyalások” feltételrendszere (1910–1914). In: *Történelmi Szemle*, 1984, XXVII. évf., 1–2. sz.
 Szidiropulosz Archimédész: Miért hiúsultak meg Tisza István román tárgyalásai? In *Trianoni Szemle*, 2014, VI. évf., 1–2. sz., 42.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Österreiches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a szövegben rövidítve: HHStA) Interna 1912–1913. LXIX.
 Österreiches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv 174 PA Interna. Korrespondenz mit Zivilbehörden (Ungarn).
 Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Tisza-féle iratok, 44a/4., 5., 6. doboz.

